

IV.

Általánosabbnak látszik azonban az a felfogás, mely szerint úgy a bolsevizmus, mint a mai koreszmék jegyében kialakuló nemzettársadalmak egyformán ellenségesek a vallással szemben. Közlebről szemügyre kell vennünk ezt a kérdést s amennyire lehetséges, tisztáznunk annál is inkább, mert napról-napra nő azoknak száma, kik szeretnék ezt a problémát helyesen látni és értelmezni. Tagadhatatlan, hogy merültek fel a vallással szemben a legújabb időkben komoly kifogások, vagy éppen vádak. Mind-egyre szemére vetik a vallásnak, hogy komolyan nem lépett fel a kapitalizmus túlkapásaival szemben s hagyta, hogy a maga lelketlen, kizsákmányoló játékait milliók élete és lelke kárára folytassa. Nehézményezik, hogy tétlenül tűrte az általános leszegényedést s semmit sem tett a nyomor gyökeres megszüntetésére. Ehelyett rögzítette azt, elfogadta mint tényt s rendszeresítette a koldulás intézményét, amely lealázó és az emberiséget megcsúfoló kényszerselekedet. Terhére írják, hogy a gépkultúra fokozódásával természetesen előállott munkanélküliség levezetése érdekében, megszüntetésére

semmit sem tett s az embereket újra csak magukra hagyta. És végül felelőssé teszi a vallást azért, hogy a két nagy világháború elhárítása érdekében komolyabb kezdeményezésbe nem fogott és különösebb megindultság nélkül nézte, hogy a hosszú véres küzdelmek elinduljanak. Amikor a vallással szemben támasztott igények ilyen formában, panaszosan, zúgolódó hangulatban előnkbe tárulnak, mindannyiszor érezzük, hogy tudatosan, vagy öntudatlanul a kereszténységet marasztalják el ezekben a kérdésekben. Nézzük meg tehát, hogy állunk a kereszténység gondolatával. Ismeretes mindannyiunk előtt, hogy milyen elütő módon ítélik meg ezt a nagy eszmeáramlatot egyesek. Vannak, akik egy szép, de hatástalan álomnak tartják, mások egyenesen károsnak ítélik s munkája eredményét olyannak mondják, mint amely megvakítja a népeket a gazdasági törvények működését illetőleg. Vannak psychologusok, kik szerint a vallás betegség, még pedig olyan, melyre jellemző a félelem, a gyűlölet s nem is képes egyedül csak a rossz előteremtésére. Némelyek úgy hiszik, hogy az Isten országáról való látomás foglaltatik a kereszténységben, mások szerint viszont olyan erő,

melynek segítségével a feudális rendszereket fenntartani lehetett. Egyesek szerint a tizenharmadik században a kereszténység volt az ösztönző arra, hogy a rabszolgaságot eltöröljék, mások megítélése szerint viszont éppen a vallás intézményei voltak azok, melyek ez üdvös kezdeményezést és törekvést megbénították s erőnek erejével bizonygatták, vagy engedték hinni, hogy a rabszolgaság Isten által rendelt szükségesség. Egyesek szerint a kereszténység a világbékére törekszik, mások szerint mindig a vallás áldotta meg legelőször a harcbainduló zászlókat.

Hogyan lehetséges az, hogy ugyanazon szó és fogalom ennyiféle megítélésben részesül? Nyilvánvaló, hogy mindez elsősorban azzal magyarázható, hogy az egyes kritikusok, kik e kérdéshez hozzányúlnak, más és más értékeket ismernek és fogadnak el, de azzal is, hogy ezek mind elvont ítéletek. Ezen ítéletek nem annak a történeti egésznek szólnak, melyet kereszténységnek nevezünk, hanem azon belül bizonyos eseményeknek, az egésztől külön történő egyes jelenségeknek. A kereszténység egy történelmi komplexum, mely messzi századokra nyúlik vissza s ugyanakkor része a mi

életünknek is. Hogy megértsük ezt, egy pillantást kell vetnünk kialakulásának egész folyamatára. Tudatában vagyunk annak, hogy a kereszténység túl nagy valami ahhoz, hogy meghatározni lehetne. Mint ahogy a föld gyémántja sajátos feltételek mellett, a hőnek és nyomásnak különleges összehatására keletkezik, úgy a kereszténységet is sajátos körülmények és történelmi feltételek alakították. Olyan történelmi rendszer az, melynek irányát egy eszmei erő szabta meg. Volt tehát egy kezdeti gondolat. Ez a kezdeti gondolat, mint történelmi eszmei mag, változást szenvedett elsősorban azok hatására, kik elfogadták azt. Történelme rendjén szintézisbe gyúrta a zsidók, görögök és a római birodalom különböző népeinek vallását, kulturáját és eszményeit, olyan vallásokét és kulturákét, melyekről ma már tudjuk, hogy szintén megelőző szintézisét képezték egymástól elütő hatásoknak és gondolkodásoknak. Mindezek egybeolvadtak a keresztény gondolat hatására. A kereszténység a maga ősi, eredeti gazdagságának és eszméinek segítségével képes volt nagy történelmi áramlatokat felszívni, a római birodalmat magába olvasztani. Természetes, hogy ebben az alakulásban nyert is, de veszi-

tett is a keresztény gondolat. A különböző, sokszor emészthetetlen hatások következtében olykor katasztrófális módon összeomlás előtt látszott lenni ez a nagy történelmi áramlat, de minden ilyen alkalommal friss, új szellemi lökés, belső hatás született meg s a végzetes pillanat előtt a veszély elhárult. A történelem rendjén új és új, sorozatos törekvés volt a kereszténység lényege arra, hogy az élet szintjét emelje. Benne a reformtörekvések, az ősi, eredeti forráshoz való visszavágyódások mindig ezt célozták és ezt célozzák ma is. Hogy milyen nehéz feladat volt ez egy eszmeáramlat számára, akkor látjuk, ha a kereszténység sorsát figyelemmel kísérjük. A különböző, beolvadó vallásos és világnézeti erőket természetesen sikerült átgyúrnia, de észrevehetően ezzel az eredeti keresztény gondolat is változást szenvedett. Legyőzött idegen hatásokat, diadalmaskodott azok felett, ugyanakkor azonban önmaga is újra, meg újra legyőzetett. Sokszor dilemma előtt állott. Ha új híveket toboroz, kik gondolkozásban, életmódban, lelkületben messze alulmaradnak a keresztényi gondolat fenkölt eszméit illetően, számolnia kell azzal, hogy ezen új hívek a kereszténység addig megőrzött

értékszintjét lefokozzák. Természetszerint felhígul az ilyen eljárással az eredeti gondolat. Ha viszont csak olyanokat vesz be, fogad el, kik a megfelelő lelki magasságot már elérték, hogyan képes az emberek irányítását, nevelését kézbe venni? Ha befogadta a betérőket, számolnia kellett azzal, hogy az értékszint alacsonyodik, ha viszont nem fogadja be, a mozgalom esetleg elpusztul. A kereszténység, az egyház úgy határozott, hogy a betérőket elfogadja s aztán életfelfogásukat emelni fogja. Ez természetesen bölcs határozat volt, olyan következményekkel járt azonban, melyeket a történelem rendjén a kereszténység nem láthatott tisztán, sőt ma sem lehet egészen felmérni e következményeket.

Amikor a keresztény vallás egyes megnyilatkozásait kemény kritikával illetik egyesek, ez a kritika mindig ennek a folyamatnak szól. Felmerül most már a kérdés, jobb lett volna-e az, előbb volna-e ma a világ, ha a kereszténység megmaradt volna egy kicsi társaságban s ott megőrizte volna emelkedett lelkiességét és eszményi formáit? Vajon egyáltalán megtudta-e volna őrizni azt a benső minőséget, vagy egyéb hatásokra teljesen elpusztult volna? Vajon nem

vált volna-e az a kicsi társaság egy keresztény farizeusi renddé, önmagát bámuló és önmagát becsülő különc-társasággá? Gondoljunk csak arra, hogy a keresztény történelem rendjén milyen gyakran alakultak is ki ilyen világtól elvonult társaságok. Más és más beállítottágu ember az ilyen kérdésekre más és más feleletet adhat, sőt ugyanazon ember hangulata változásával másképpen ítéli meg ezeket a dolgokat.

R. V. Holt szerint ¹⁾ nyilvánvaló, hogy a római birodalom bukását magyarázó tényezők közül legdöntőbb a kereszténység. A keresztény vallás idézte elő azokat a benső változásokat, melyek előkészítették azt, hogy a birodalom kereszténnyé legyen. Szerinte áldás volt a birodalom bukása. Ha nem bukott volna meg a birodalom, az egyház eszközévé vált volna annak. Így azonban az egyház egy óriási területet kapott, amelyen térítéseket végezhetett. Kezdetben egyénileg történtek a betérések, később egész törzsek egyetlen nap alatt lettek keresztények. De volt olyan idő is, amikor leigázott törzsek minden külső ceremónia, vagy keresztelés nélkül egyszerűen csak

¹⁾ „Haladás és Kereszténység”. 47. l.

keresztényeknek számláltattak. A kereszténység benső értékszintcsökkenése fokozatosan ment végbe. Elkezdődött akkor, amikor a zsidókat ölelte magához, folytatódott a pogányok térítésével s később az Európába érkező barbár népek keresztelésével. Ilyen körülmények között milyen jelentősége volt a keresztény fogalomnak és szónak? Valóságos csoda, hogy az eredeti keresztény minőségből és értékből maradt még valami. A római birodalom bukása új feladatvállalást jelentett a kereszténység számára. Tovább kellett vinni egy kulturát, egy beindított civilizációt. A keresztények pedig egyelőre semmilyen társadalmi kérdéstről nem gondolkoztak. Élték a maguk életüket úgy, ahogy az reájuk maradt. Történelmi bizonyíték sohasem szólt amellett, hogy szélsőséges individualista életet éltek volna, ellenkezőleg, közösségi életformában végezték feladataikat. Az nem igaz, hogy ez az életforma kommunisztikus lett volna, igaz azonban az, hogy határtalan szivességgel voltak egymáshoz. Fokozatosan, ahogy újabb és újabb társadalmi kérdések vetődtek fel életükben, olyan létformára törekedtek, *melyben az egyéni tökéletesedés igényei kielégítése mellett kiépül a lelkekben egy erős érzés, melynek értelmében egymásnak testvéreivé lesznek.*

Erre a létformára való törekvés azonban századokon keresztül határozott alakulásba nem ment át, csak törekvés maradt. A keresztény értelmezés szerinti társadalmi formák és kívánalmak kialakulása mind e mai napig csak váratnak magukra. Szüntelen megmaradt azonban az eleven törekvés s ez az értékszint időnkénti lecsökkenésével minduntalan felvette a harcot s megőrizte a kereszténység benső minőségét. A gondolkozó, érző és látó ember a kereszténység ősi magvát, a tiszta jézusi eszményt egészen el nem vesztette. A soha meg nem szűnő, az örök reformációban, az »eclésia semper reformari debet« parancsa értelmében újra, meg újra átmentődött a tiszta keresztény szándék s munkáját, ha sokszor láthatatlanul is, de végezte. A keresztény valláslelkét képező benső erő minden külső nehézség ellenére és természetesen leértékelődés ellenére állandóan munkában volt. A vallás ezen törekvése szükségképpen magának a vallásnak a tisztulását és elmélyülését is magával hozta. Ez az elmélyülés, ez a tisztulás különösebb külső formák segítségével nélkül ment végbe. A valóságos élet nehéz gondjai és súlyos kérdései alján az igazi evangéliumi szándék állandó képviselője volt. Ha igaz-

az a vallásfilozófiai megállapítás, mely szerint a vallás nem egyéb, mint az egész ember azon törekvése, hogy a világegyetemmel összhangba kerüljön, akkor érthető, hogy miként történt a vallás belső fejlődése. Az ember világegyetemről való bővebb ismerete arányában az ahhoz való viszonya is bizonyos fejlődésen ment keresztül. A világegyetemhez való viszonya tartalomban, mélységben és közvetlenségben közvetlenebb lett. Ha az emberben e viszonyt illetőleg van fejlődés, akkor természetes, hogy a vallásban is van fejlődés. A társadalomtudósok szerint a mai társadalom embe-
rében bizonyos fokozódó fogékonyság látszik megszületni, éppen a világegyetemhez való új viszonyából származó közvetlenebb Isten érintkezéséből kifolyólag, mások élete és dolga iránt. Észrevétlenül valamilyen benső felelősségérzet látszik megszületni társadalmi igazságtalanságok, emberi sorsok, bűnök iránt. A ma nemzeteit, társadalmait jellemző komoly szociális törekvések nagyvonalúsága csak azért lehetséges — mondják —, mert az emberek általában fogékonyabbak az elhanyagolt, vagy elmaradt társadalmi állapotokkal szemben. A társadalmon belül található kirívó ellentétek, a gaz-

dagság mellett, a fény mellett a nyomorú szegénység, a sötét butaság egykor olyan-
nak tünt az emberek előtt, mint amely
szükséges és törvényszerű kelléke a világ-
nak, az isteni rend tartozéka és velejárója.
Az ember és a világegyetem közötti
viszony helyesebb és világosabb értel-
mezése rendjén az ember- és Isten-
viszonyból kialakuló mélyebb, őszintébb
és tisztább vallásosság azonban más-
képpen látta és másképpen látja ezeket
a kérdéseket.

E mélyebb és a külső sallangoktól
fokozatosan mentes vallásosság emlőin
felnevelkedett sok-sok nemzedék önkén-
telenül azok ellen az intézmények ellen
fordul, amely intézmények e lényeges
emberi kérdésekben semmi módosítást,
semmi javítást eszközölni nem szándé-
koztak. Akik felületesebben nézték a
dolgát s akik nem tudtak világosabb
szemlélettel bekapcsolódni az evangé-
liumi vallás komoly életáramába, azok
egyszerűen a látható, az intézményeiben,
papi uralmában, világi vagyonában meg-
jelenő vallás és intézményei ellen for-
dultak s miként a bolsevista gondolkodás,
beindították a vallás teljes felszámó-
lását. Azok a mozgalmak, melyek az
előbb vázolt koreszmék jegyében igye-

keztek kiépíteni belső szerveiket s meg-
teremteni egy új életrendet, helyesen
ismerték fel, hogy nem a vallás ellen,
mint olyan ellen kell hadat üzeniök,
hanem azok ellen a kötött formák és
látható intézmények ellen, előítéletek és
csökönységek ellen, amelyek az igazi
vallás, a felelősséggel elmélyülő vallás
kibontakozásának és győzelmének aka-
dályai. Ezek a társadalmak a keresztény
vallás fehér lelki-testére felaggatott külső
ruhák ellen, kialakult formák ellen látsza-
nak küzdeni s ebben a küzdelemben
bizony sokszor szélsőségbe mennek s
magát az egész kereszténységet kívánják
elmarasztalni, amikor a népi erők fel-
szabadulása érdekében egyesek a pogány
vallás eszméjét emlegetik. A mai korban
feltartóztatlanul indult el egy meg-
alkuvást nem ismerő belső követelés,
mely csak a tiszta vallás formájával fog
megelégedni. Ennek a tiszta vallásnak a
megszületését, kiteljesedését és diadalát
hírdetik és hozzák magukkal az új kor-
eszmék. Nem arról van szó tehát, hogy
a mai koreszmék ellenségesek a vallást
illetőleg, ellenkezőleg, társadalmi és lélek-
tani vizsgálódások mindinkább arról győz-
nek meg, hogy magukat az új koreszmé-
ket a tiszta kereszténység segítette életre.

Az élet sorsát élő, küzdő milliók, amikor keményen és könyörtelenül a vallás ellen mennek, vagy amikor annak sallangjaiban kifogásolni valót találnak, tulajdonképpen arról tesznek bizonyyságot, hogy alapjában véve komolyan vették és veszik magát a vallást, sokat vártak attól, önmagukban sokra bízták s ma sem adták fel a reményt, hogy megoldatlan életproblémáikat a vallás meg tudja oldani.

V.

A középkor egyháza a pápaság földi erején és szétágazó szervezetein át világhódításra indult. Világuralomra tört nyílván azért, hogy a vállaira vállalt civilizációt, kultúrát továbbvihesse, illetve kiépíthesse az új keresztény társadalmi rendet. Az egyháznak ez a vállalkozása nem sikerült. Nem sikerült meghódítani az egyes országokat, azok fölé kerekedni és így a maga elképzelt társadalmi formáit megvalósítani. Ami azonban a középkor külső méreteiben erős és hatalmas szervezetnek és intézménynek nem sikerült, — amint a jelek mutatják — sikerülni fog az egyház élete magvának, a tiszta keresztény gondolatnak, annak a benső lelki érzületnek, érzésnek és

tartalomnak, minőségnek és lényegnek, mely a jézusi lelkületet jelenti s melyet mi tisztavallásnak nevezünk. A társadalom keresztény alapokra való átállítására a vallás útát keresett magának s miszsióját minden nehézségek és küzdelmek árán teljesíteni akarja. Ha nem lehetett külső intézmények közvetlen győzelmén át, lehet majd úgy, hogy meggyőzi belülről a világot s ez a győzelem most diadalra indul. Ez a diadalmas indulás a századokkal ezelőtt elindult reformálódásnak, tisztulásnak legerőteljesebb és legdöntőbb szakasza. Ezekben az esztendőkből reformálódás megy itt végbe, csak más módszerekkel és más hangnemben. Akkor egy vártemplom kapujára pontokat függesztett ki az egyház s mindenütt a maga nevében, a maga igazának tudatában beszélt. Nem csinált titkot abból, hogy szándékai vannak, hogy akar valamit, tervez valamit. A legújabb időkben azonban úgy látszik, a vallás rangrejtve végzi a maga alázatos, önzetlen munkáját. Ma nem hirdeti magát, nem reklamirozza igazságait, hanem csendben és következetesen, minden külső erőszak nélkül és ellen, belülről hódítja meg az embervilágot.

Ha szabad azt mondanunk, bizonyos.

tekintetben kopernikusi fordulat megy végbe a vallást illetőleg. A középkor egyháza, sőt a reformált egyházak egyrésze is egyedül és kizárólag a lelket, annak üdvösségét, a belsőembert és megváltását, a túlvilágot és annak elnyerését hangsúlyozták és hangsúlyozzák. Min azt, ami ezeknek ellentéte: a test, a jelenvilág és e valóságokkal kapcsolatos, nemcsak figyelmen kívül hagyta, hanem egyenesen olyanoknak minősítette azokat, mint amelyek különösképpen akadályai az üdvözülésnek.

A test, a föld, a világ dolgai az ilyen gondolkozás számára gyűlöletes dolgok, melyektől el kell fordulni. Minél kevesebbet törődünk ezekkel, annál biztosabban teljesítjük keresztény kötelességeinket. A lelket tehát függetleníteni akarták s akarják a testtől. Bókay egyik újabb darabjában mondja a nyugdíjas orvosprofesszor öreg kartársának: »Azt hiszem, mi orvosok súlyos tévedés áldozatai vagyunk, mert a testtől nem látjuk meg az embert«. A magunk részéről úgy hisszük, hogy a keresztény vallások közül egyesek így jártak a lélekkel.

A lélektől nem látták a testet, illetve nem látták az embert, az egészembert. Merőben duális, kettős élet és létszem-

lélet áldozatai voltak s ennek eredményeként úgy képzelték, hogy lehet itt ezen a földön Isten országa építését illetőleg az emberekkel kezdeni valamit úgy, hogy csak a lelkét vegyék művelés alá. A tiszta keresztény gondolat segítségére jött azonban sok minden. Legelsősorban az emberi értelem és világosság, mely a lélek és test között széttéphetetlen kapcsolatokat fedezett fel. Megállapította a pszichofizikai korrelációt. A test és lélek egyazon emberegység két pólusa, két sarka s ezek olyan kapcsolatban vannak, hogy nem taszítják, hanem kiegészítik egymást. Megállapítást nyert, hogy a test a lélek legközvetlenebb környezete s e környezet elhanyagolása, semmibevevése pusztulásba ránthatja magát a lelket is. Ezen a földön tehát, míg a lélek itt bontakozik ki s teljesít isteni hivatást, a test figyelmen kívül hagyásával, az emberrel eredménnyel semmit sem lehet kezdeni. A környezet megfelelővé alakítása nélkül egyetlen lélek sem teljesítheti és viheti diadalra sajátos isteni jegyeit. Ha a test a lélek közvetlen környezete, az egészember közvetlen környezetét képezik a körülötte és vele élő embertársain túl mindazok a fizikai és szellemi tényezők, melyek az élet

egészét jelentik. Ezt az egész, ezt a teljes környezetet kezdi számításba venni a tiszta keresztény, az igazi jézusi vallás benső és ellenállhatatlan hatására a mai kor embere s alakul fogékonnyá u. n. szociális kérdésekkel szemben. E kopernikusinak mondható vallásos átalakulás síkján két hatalmas felismerés ment végbe fokozatosan és következetesen. Egyik az ember, az egészember helyes értékelése, miszerint az ennek a földnek ezidőszerint lakója. Nem hiába tétetett ide, már itt meg kell építenie azt a legjobb világot, mely Isten országa alapjává lesz. Erre képes is az ember, mert azok a tanítások, amelyek kezdetleges mesékre épülve azt hirdették s sajnos, hirdetik ma is, hogy az ember a jóra nem képes, mert megromlott, teljesen alaptalanok és tudománytalanok.

Az új felismerés világánál az emberi természet alapjában véve jó, de mindenestre fejlődőképes. Azzal a középkori gondolattal szemben tehát, mely szerint csak »por és hamu« az ember és a föld »a könnyek és sóhajok siralomvölgye«, kialakul az emberről és a földről való új, megnyugtatóbb, igazságosabb felfogás. Ennek a világosságot terjesztő felfogásnak a segítségével lendül erőre a

dogmamentes keresztény felfogás s az emberi büntudat állandó és szomorú hangoztatása helyett hangsúlyozza az emberi képesség és emberi erő feltétlen jelentőségét. Addig, amíg a dogmákon épülő keresztény felfogás a föld múlandóságára, az emberi gyarlóságra és az erre épített pesszimista életfelfogásra rendezkedett be a társadalomban, addig a jézusi alapon álló, az evangéliumi kereszténység, a dogmamentes kereszténység a földről való tudományos felfogásra, az emberi erőre és jószándékra apellálva építi ki a derülátó világnézetet s indul el a jobb emberi társadalom megteremtése felé.

A másik felismerés szorosan ehhez kapcsolódik. S az emberek, az emberi lelkek fejlődésének lehetőségét illetőleg új képet fest. Addig, míg egyes vallások az emberi lélek egyéni üdvösségét hangsúlyozták és hirdetik, addig, amíg szerintük mindenkinek a saját lelkével kell törődni s azt átmenteni egy földöntúli világra s így részt kell venni egy valószínűségi lelki versenyfutásban, addig, amíg ezt az önző szándékot és individuális beállítástú életképletet szorgalmazták, addig a tiszta kereszténység vizeiből merítő vallás, segítségül véve az emberi tudás és ismeret támogatását, meggyőződéssel

hirdette már jóideje, hogy bár minden emberi lélek egy elhatárolt külső lényeg s minden más embertől teljesen függetlenül létezik, a lelkek társasága, maguk az emberek, olyan szorosan egymásba vannak kapcsolódva s annyira egymástól függ a létük, hogy fejlődésük el sem képzelhető az egymásra való kölcsönhatás nélkül. »Az ember csak úgy válhatik önmagává, ha másokra hat s ha mások is hatnak rá. Csak akkor élünk valódi céljainknak megfelelően, ha másokat arra segítünk, hogy céljaiknak megfelelően éljenek. Minden lélek az isteni életnek egy olyan szikrája, mely lángba még nem borult, de el sem hamvad soha, mert izzásával szítja a másik szikrát, a másik szikra izzása pedig szítja őt.«¹⁾ Az ember tehát a maga egyéni üdvössége és boldogsága megépítésénél is szükségképpen rá van utalva embertársaira. Ez a felismerés ezekben az esztendőkből végérvényesen el is dönti a sokat vitatott kérdést, hogy vajjon magánügy-e a vallás s van-e a merő individualizmusnak komoly létjogosultsága abban? Dr. Varga Béla, ki egy korábbi dolgozatában megállapítja, hogy

¹⁾ G. A. Smith: „Little Essays in religion“ 66. l.

»korunk vallásos gondolkozásának egyre izgatóbb problémája az individualizmus«, így ír: »Csak az erős egyesekben és által élhet és maradhat fenn az igazi szoros, de öntudatos lelkiközösség, mely egy nagy cél elérésének alá tudja vetni magát.«¹⁾ Egy olyan közösségre történik itt utalás, mely közösség és nem tömeg s melyen belül az egyéni létnek, kezdeményezésnek és szándéknak feltétlen szerepe is jut. Ezen a közösségen belül kerülnek vallásos ösztönzésre, felszínre és napirendre a társadalmak szociális problémái.

Ami most történik, csak a felületes szemlélődő számára olyan, mintha vallásellenes volna. Nem Isten ellen történik a mai korban valami, hanem az isteni teremtőszándékra való hivatkozással, az isteni célgondolatba való bekapcsolódással az emberért. Isten szándékait megvalósítandó, a mai kor az embert természetes környezetével együtt emelni kívánja, mert csak általános élethelyzetének javulása rendjén képes gondolatait, lelkiségét emelkedetté tenni s olyanná építeni önmagát, hogy Isten országa megteremtésére képes legyen. Ezekben a

¹⁾ „Judiridualizmus és unitarizmus.“

nagy, u. n. világnézeti mozgalmakban Istenről magáról kevés szó esik, de annál több történik Isten szándékai megvalósulása rendjén. A világegyetemhez való viszonyát rendező ember Istenhez való viszonyának kérdését is helyesebben ítéli meg. Mély vallásos hite és őszinte szándéka Isten közvetlen munkatársává avatja s beáll a teremtőgondolat és művelet lelkes és bátor harcosának. Nem az Isten ellen fordul, hanem helyzetét felismerve, bekapcsolódik abba az örök munkába, mely Isten álmainak megvalósulását célozza. A keresztény gondolat most kezd elérkezni tulajdonképpeni feladatához, életet jelenteni az emberiség számára. Most kezdi igazán megvetni alapját annak a társadalomnak, mely lesz a »civitas Dei« gondolatának megvalósulása. Szellemével most kezdi áthatni a teljes emberi életet s ezáltal szolgálatot tenni az örök fejlődés menetében.

VI.

László Dezső egyik dolgozatában megállapítja, hogy »az unitárius vallásnak alaptermészetéből kifolyólag egyik természetes velejárója a koreszmével

való azonosulás«.¹⁾ Ebben a mondatban csendes utalás történik arra, mintha az unitarizmus minden kritika nélkül, minden feltétel nélkül és akármilyen koreszmével vállalná a közösséget. Nem kívánok vitába szállni ezzel a felfogással, de megállapíthatjuk, hogy Európának sorsa szétszakíthatatlanul össze van nőve a kereszténységgel. Kulturájának, szellemi tartalmának minden eszményi értéke a kereszténységben van összefoglalva. És egyedül ebből az értéktartalékból várható megújodása is. Ennek a földrésznek történelme mindig aszerint alakult, hogyan tudott a kereszténység értéktartalmának különösebb megfoghatósága nélkül korszerű lenni, azaz hogyan tudta az idők folyamán felmerült értékeket új, meg új szintézisbe összefoglalni s velük az európai kultúra alkotómunkáját irányítani. Európai életünk és fejlődésünk sorsa tehát a kereszténység életképességének kérdése. Ha valóban helyes következtetésünk, akkor a mai kor eszméiben a korszerűsülő kereszténység megfogalmazta irányítóelveit. E megfogalmazásban a felszínről, a felületről, a mélybe szállt alá és az ősi, ere-

¹⁾ »Az Út« 3. szám.

deti jézusi tiszta hangot és szándékot igyekezett felhozni és hatóerővé tenni. Ezzel a kereszmével boldogan, tudatosan és előre megfontolt szándékkal azonosul az unitárius gondolat. Érzi, hogy ez eszméken épülő világ különösebb megfogalmazásu dogmák nélkül szent igyekezettel azon lesz, hogy teljesebb életet teremtsen s nagy lendülettel megvalósulásba segítse az Isten országát.

Millikan²⁾ szerint a keresztény vallás lényege két gondolatban csúcsosodik ki. Mindkét gondolat az evangéliumi, u. n. aranyszabályban található meg: »Amit akartok, hogy az emberek tiveletek cselekedjenek, ti is azt cselekedjétek másokkal«. — Ebből a jézusi mondásból kicsendül az ösztönzés arra, hogy valóban *cselekedjék* kötelességeinket s azokról ne csak gondolkozzunk. Amint kifejtettük, pusztán a hite által nem üdvözülhet az egyes, mert üdvözülése feltételeinek nagyrésze a környezetében rejlik. Környezetére hatással kell lennie, azt át kell alakítania, hogy üdvözülését előbbrevigye. Ehhez pedig *cselekedet* szükséges. Ezért tartotta mindig alap-

²⁾ »A tudomány és az új civilizáció« 169 l.

vetőnek és elengedhetetlennek az unitárius meggyőződés a hitnek a cselekedettel történő feltétlen egybekapcsolását. Benne van az aranyszabályban a szociális felelősség gondolata is. Nem csoda, ha manapság olyan gyakran állapítják meg, hogy az elkövetkezendőkben a vallás élet- és tevékenységi tere a szociális sík lesz. A keresztény gondolat a mai kor szociális alapeszméiben tulajdonképpen Jézus egy feljegyzett kijelentése ellen lázadozik. Mindannyian emlékezünk a bethániai jelenetre, amikor Jézus fejét drága olajjal megkeni egy szegény asszony s amikor ezt a műveletet a tanítványok érthetetlenül szemlélik.

A megjegyzést tevő tanítványoknak mondja Jézus: »Szegények mindig lesznek veletek, de én nem mindig leszek.« A mai kor szociális törekvései mélyén felfedezhető egy következetes harc és küzdelem a szegénység ellen. Odairányulnak a fáradozások, hogy közöttünk, emberi társadalmunkban u. n. szegények ne legyenek. A tiszta kereszténység helyes értelmezése szerint a külső szegénység melegágya a lelki szegénységnek. Ezért a külső szegénység ellen harcolni kell. Téves az a társadalmi beállítás, mely

szerint kétféle ember lehetséges: szegény és gazdag. Az új korszak e szerencsétlen végletek megszüntetésére törek-szenek s minden igyekezetük odairányul, hogy külső vonatkozásban is arányosabb életelhelyezkedés jöjjön létre. A tiszta kereszténységnek ez a törekvése bizonyára Jézus felfogásában sem lenne elítélendő, sőt minden jogunk megvan feltételezni azt, hogy Ő volna a legelső, aki elégedetten venné tudomásul e nemzedék őszinte és komoly szándékait. Ő volna az első, aki akkor mondott véleményét boldogan változtatná meg s állapítaná meg azt, hogy mégsem volt hiábavaló nagy lelki erőfeszítéssel vállalkozni arra, hogy helyes életszemléletet, ember- és Istenviszonyt, életet alakítson ki. A kereszténység nem minden képviselője kapcsolódik be a vallás szociális síkján végzendő feladatai nagy munkájába. Vásárhelyi János írja: »Ma a magyar élet nagy lelki vívódások között keresi a boldogabb jövő kialakulásának útját. Nekünk bizonyosságot kell tennünk amellet, hogy a mi református anyaszentegyházunknak van mondanivalója ma is nemzetünk számára...« Megállapítja később, hogy világosan és határozottan tisztázniok

kell igehírdetésüket. »Magyar kálvinista igehírdetésünk megtisztítása és megújulása« a feladatuk. És végül ezeket mondja: »A bécsi döntés után egyházunk különösképpen rá van utalva erre a magába-szállásra és önvizsgálatra. Gazdasági, szociális és egyéb feladatokat mások szolgálnak ki és ki is szorítják a feladat végzése köréből egyházunkat s ha egyházunk csak azt tudja és akarja adni, akkor egyre inkább feleslegessé fog válni a magyar életben.«¹⁾ Megítélésünk szerint, ha lemond ezekről a feladatokról, valóban könnyen feleslegessé válhat. Azt hiszem, hogy az eltérés fejtegetéseink és a most idézett gondolatok között abban rejlik, hogy a magunk részéről a vallás fogalmához ragaszkodunk inkább az egyház fogalmával szemben. Az egyház fogalmának különös kihangsúlyozása ugyanis egyben az emberi társadalom természetes életmegnyilvánulásától való elkülönülést vonja maga után. A vallásnak pedig, a kereszténység lényeges vonásait tartalmazó s avatag spekulációk dogmaizí szövédményeitől mentes vallásnak nem a világtól, az élő, küzdő, feladatokat teljesítő és verejté-

¹⁾ »Az Ut« 2. szám.

kező emberiségtől, a tulajdonképpeni élettértől elszakadva és egyházon belül kell feladatot teljesíteni, hanem benne, ebben a világban. Téves az a megítélés, hogy az egyház a lelkeket, a világ pedig a testet látja el. Bűnös dualizmus van ebben, mely az egészember fogalma és valósága ellen vét. Véleményünk szerint a vallás az egészember Istenhez való viszonyát, életét kívánja rendezni. Nem akarom én elvitatni a szervezett egyház létjogosultságát, de hangsúlyozni szeretném, hogy csak olyan szerepe van, mint a családi otthonnak. Van öncélúsága is, mint ahogy otthonomnak is van; de életem feladatát az otthonom kívül töltöm el.

Az életből, az egész társadalomból betérek családi otthonomba, hogy a szükséges testi és lelki erőket magamhoz vegyem s ezt úgy teszem, hogy egy ideig családommal együtt vagyok, vele örvendek, búsulok, vele aggódom, de aztán újra belépek a társadalomba, hogy dolgaimat, a társadalom ügyét, a közösség ügyét, a nemzet ügyét munkáljam. Felelőségem ebédet ad, gyermekeim játszanak velem. Mindannyian lelki kielégülésemet szolgálják azért, hogy munkabíró, eredménnyel dolgozó tagja lehessenek a tár-

sadalomnak. A cél, amit szolgálok én és szolgál az otthonom, a családom, maga az emberek társasága, maga a nemzet. A család is része a társadalomnak, az egész közösségnek, abba benne van, annak egy szerves tényezője. Az egyház egy ilyen szerves tényezője az egész társadalomnak, közös otthona azoknak, akik ott együtt jól érzik magukat, mert általában lelkirokonosságban vannak. Az egyházba azért mennek, illetve annak intézményeit, templomait, iskoláit, egyleteit, szertartásait, stb. azért veszik igénybe az emberek, mert az ott együtt eltöltött idő alatt az életre ellenállóbbakká építik át magukat. Megvívásztalódnak, felfrissülnek, megvilágosodnak. Nem azért mennek tehát az emberek az egyház keretén belül, hogy a társadalomtól elhúzódjának és elfelejtkezzenek itthagyt, félbemaradt feladataikról, hanem éppen azért, hogy a lelki berándulás után régi és új feladatok végzésére képesebben jöjjenek ismét ki.

Az egyház tehát nem öncélú intézmény, hanem *a társadalmon belül áldott hely arra, hogy az örökkévaló isteni gondolattal benső kapcsolatot kapjon a földi ember, hogy újra, meg újra felfrissítse ennek keretein belül az Istennel lelke sze-*

rint kötött szerződést s ébrentartsa azokat a kötelességeket, melyek emberi mivoltából származnak. A társadalom e tisztább és melegebb, fenköltebb és áldottabb szigeten előkészül az ember a tulajdonképpeni életterben adódó létfeladatok, emberi, közösségi tevékenységek végzésére. Az egyháztól tehát nem lehet elvenni szociális és gazdasági feladatokat, mert ilyeneket tényleg nem végez, de az egyházban élő és ható vallás sohasem mondhat le arról, hogy e munkák miként való végzésére útastást híveinek ne adjon. Nem az egyház végzi tehát a szociális feladatokat, de Isten szándékai szerint állandóan ébrentartja az általa gondozott lelkekben éppen Isten országa megteremtése érdekében ezen feladatok szükségességét.

VII.

Sokan válságot vélnek látni a mai korban. Válságot a társadalomban és válságot a vallásban. — Kialakulatlanak, iránytalannak ítélik a történéseket s megállapítják, hogy krízisben állanak a dolgok, nem lehet tudni, jóra vagy rosszra fordul-e az élet. Dolgozatunk eddigi gondolatmenetéből bárki megállapíthatja,

hogyan mi bizonyos mértékben eldőltnek látjuk a krízis ügyét. Szerintünk nem volt meddő és hiábavaló az a néhány évtized, melyet a mai kor megjelöléssel vizsgáltunk. Termelt ki új eszméket, melyek a küzdő emberiség lelke legmélyebb vágyainak kifejeződései. A vallás tiszta méhéből keltek életre ezek az eszmények s éppen ezért azokat a mai ember vallásos rajongással és ragaszkodással veszi körül. Megállapítottuk azt is, hogy téves, mintha ezek a koreszmék a vallással szembeállanának, de igaz az, hogy természetüknél fogva a kereszténység lényegéből táplálkoznak. Építő forradalmat vezetnek le ezek az eszmények s természetüknél fogva az egész emberiséget megmozgatják. Megerősödtek ezek az eszmények s ezeknek már semmit sem számít az, hogy a legnagyobb világháború mérlege ezen pillanatban mit mutat. Földrészek, népek és nemzetek, nagy intézmények lehetnek vesztesek ebben a küzdelemben, az eszmék maguk, a koreszmék feltétlen győzelmesen kerülnek ki s bennük és általuk továbbblendül az emberiség sorsa. Nem múltó jelenségek s nem bárgyú ötletek ezek s a vallás jézusi szándékaiban továbbbizmosodnak és kiteljesednek. Megnyugtató számunkra

az, hogy ezek az eszmények megszülettek s életreindultak. Boldogító tudni azt, hogy az emberiség új történetét a vallás lelke fogja formálni. Az Isten lassan őrlő malmainak soha meg nem álló munkáját fedeztük fel ezekben az esztendőkből s megtanultuk, hogy az Isten és ember viszony csak elmélyülhet, csak közvetlenebbé válhat, csak tisztázódhat, de el nem pusztulhat soha. Nem sírunk és nem jajgatunk a kétségesskedőkkel, mert mi ma már tudjuk és éppen az életre induló koreszmék tanítottak meg erre, hogy a vallás csak akkor fog elpusztulni, amikor ezen a földön az utolsó ember is elpusztul. Mondjuk az örök reformációt hirdető gondolkodókkal: »Ne úgy vetítődjék lelki szemeink vásznára az emberiség története, mint egy szomorú tragédia, vagy tragédiák sorozata, hanem úgy, mint egy állandó és örök felemelkedés, szüntelen reformáció, nem mint kárhozat, hanem mint megszentelődés, nem mint bukás, hanem mint igazi fejlődés.¹⁾ Az örök reformációnak a folyamatában jelentős gyorsulás fedezhető fel ezekben az esztendőkből. Olyan szakasza ez ennek a soha meg nem álló folyamat-

¹⁾ Dr. Kiss E.: »Örök reformáció«

nak, mely termékenyebb módon járul hozzá a kibontakozás lényegéhez. Vallási vonatkozásban talán nem fogják éles viták, hangos érvelések felverni az élet rendes menetét. Különösebb megrázkódtatások sem próbálják meg az emberiséget és a nemzeteket. A lelkek elvannak készülve s nagyobb erők bevetése nélkül is diadalt arat a jézusi kereszténység. Kialakulva nincs még, arcú-lata nem rajzolódott meg, de a föltételei minden oldalról érnek. Éled egy erőteljes, egészen korszerű és mégis örök értékekhez igazodó termékeny vallásosság, amely nem tart magától idegennek semmit, amiből kérdés és probléma fakad, mert vallja, hogy a problémákat és nehéz kérdéseket Isten adja s ugyanakkor Ő adja a fizikai, szellemi és lelki erőt is, azoknak megoldására. Sokat beszélnek manapság a nemzet lelki egységének nagy kérdéséről. A magyar kereszténységet előkészítő unitárius felfogásunkkal meg vagyunk győződve arról, hogy a közvetlenebb és külső kötöttségektől mentes vallásos elmélyülés síkján ez az egység meg fog születni. Hisszük, hogy Istenben összefutnak a történelem szálai és nála és benne értelmessé válik

a világ és nemzetünk problémái sokszere-
rűsége, mert nincs nagyobb közösség-
teremtő erő, mint a benne való mély és
rendületlen hit.
